

İRAN TÜRKLERİNDE MÜZİĞİN ULUSAL İŞLEVİ*

KAFKASYALI, Yavuz Selim**
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

İran coğrafyasında, Azerî, Türkmen, Kaşkay, Şahseven, Karapapak gibi Türk boylarına mensup otuz milyondan fazla Türk yaşamaktadır. Bunlar, pek çok sosyal, kültürel, eğitim ve öğrenim hakkından mahrum olmalarına rağmen, millî kimliklerini korumaya gayret etmektedir. Bu gayret içerisinde geleneksel Türk müziğinin önemli yeri vardır. İran’da faaliyet gösteren “Dalga Müzik Grubu”, “Azerbaycan Müzik Grubu” ve “Kaşkay Hava Müzik Grubu” (Encümen-i Musiki Hava Kaşkay) gibi müzik grupları başta olmak üzere bir çok müzik topluluğu, âşıklar ve sanatçılar, saz, çavır, dutar, setar, kemençe, tar, tef (kaval), nağara, davul, garmon, balaban, dümbek, düzele, düdük, kerine, zurna gibi geleneksel Türk çalgıları ile icra ettikleri kadim eserlerle ve meydana getirdikleri yeni eserlerle büyük bir ulusal görev yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Türklerinde müzik, müzik grupları, müzik aletleri.

ABSTRACT

More than 30 million Turks of Turkish clans such as Azerbaijan, Turkmen, Kaşkay, Şahseven, Karapapak live in the Iranian geography. Although these people are deprived of many social, cultural and educational opportunities, they try to preserve their national identity. Traditional Turkish music is of a vital importance to this struggle. Operating in Iran, many eminent music groups like Dalga, Azerbaijan and Kaşkay Hava music groups (Encümen-i Musiki Hava Kaşkay), minstrels and artists perform their task in the utmost degree with the new and ancient pieces which are played with traditional Turkish instruments like saz, çavır, dutar, setar, kemençe, tar, tef (kaval), nağara, davul, garmon, balaban, dümbek, düzele, düdük, kerine, zurna.

Key Words: The concept of music in Iranian Turks, musical groups, musical instrument.

GİRİŞ

İran, kuzeyinde Nahcivan, Ermenistan, Azerbaycan, Hazar denizi ve Türkmenistan; doğusunda Afganistan ve Pakistan; güneyinde Umman Denizi ile Basra Körfezi; batısında Irak ve Türkiye ile çevrili bir Batı Asya ülkesidir. İran genel olarak dağlık, plato ve çöllük alanlardan ibarettir. İran’ın kıyı

* Renkli resimler için bkz.: ss.497-500.

** Kafkas Üniversitesi, Devlet Konservatuarı Öğretim Görevlisi.

bölgeleri hariç denize dökülen akar suyu yoktur. Ancak dağlık bölgelerde vadi tabanlarında çöllere doğru akan pek çok akarsu bulunur. Bu akarsular havzalarına adeta bir vaha karakteri kazandırmış ve yerleşim yerlerinin kurulmasına imkân vermişlerdir.(Berthels, 1968; 1013) Buralardaki yerleşik ahalinin yanında göçebe ya da yarı göçebeler de bu akarsular ile yaylalar arasında hayatlarını sürdürmektedir. (Ganji, 1968; 212-249, Kafkasyalı, 2006; 18)

Şehname’de belirtildiği gibi Türklerin İran coğrafyasıyla ilgisi çok eski devirlere uzanmaktadır.(Atsız, 1997; 36) Ancak Türklerin İran coğrafyasına köklü bir şekilde yerleşmeye başlamaları VIII. yüzyılın başlarından itibaren yani İslâmiyet’i kabullerinden sonra olmuştur.(Togan, 1946; 74) Bu yerleşme Samanoğulları (900-999), Gazneliler (955-1191), döneminde iyice gelişmiş nihayet Selçuklular döneminde yani daha XI. yüzyılın başlarında, Anadolu’dan önce İran, tam bir Türk yurdu hâline gelmiştir. (Turan, 2003; 103-195) Selçukluların İran’da oluşturdukları Türk varlığı, 20. yüzyıl başlarına kadar bu ülkenin siyasi açıdan tamamen Türk hanedanları tarafından yönetilmesini mümkün kıldığı gibi, dil, edebiyat, müzik, sosyal hayat velhasıl her yönden bu ülkenin kültür hayatını da günümüze kadar Türklerin belirlemesi sonucunu doğurmuştur. Selçuklulardan sonra bu bölgeye hakim olan Harzemşahlar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurular, Akkoyunlular döneminde de Türk kültürü gelişerek devam etmiştir. Şah İsmail’in kurduğu Safevîler (Sümer, 1992) devleti İran Türklüğü açısından çok önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Şah İsmail döneminde Türk dili, edebiyatı, müziği gibi bütün kültür değerleri altın çağını yaşamıştır. (Köprülü, 1979; 113, Kafkasyalı, 2006; 20)

Türkler, XI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ilk yarısına, Nadir Şah’ın (1736-1747) öldürülmesine kadar bütün İran coğrafyasına hakim bir şekilde yaşamalarına rağmen Nadir Şah’ın öldürülmesinden (Djafar-pour, 1997; 63-162) sonra İran Türkleri, daha çok üç bölgede yoğunlaşarak varlıklarını dolayısıyla gelenek ve kültürlerini sürdürmeyi başarmışlardır. Günümüzde İran Türkleri, “Güney Azerbaycan” diye adlandırılan, Tahran’ın doğusundan başlayarak Kum, Nihavend, Hemedan çizgisinden Türkiye’ye kadar olan bölgede; “Kuzey-Doğu Türk Yurtları” denilen ve Hazar denizinin doğu ucundan Türkmenistan ile Afganistan sınırı boyunca uzanan, Horasan Türkleri ve Türkmenlerin yaşadığı bölge ile “Güney ve Merkez Türk Yurtları” denilen(Sarrafi, 2000) İran’ın güney batısında Basra Körfezi boyunca uzanan Zagros Dağları ile bu dağların oluşturduğu plato ve yaylalarda yaşamaktadır. Bu üç bölgenin dışında İran coğrafyasının Kirman ve Belucistan gibi muhtelif bölgelerinde dağınık şekilde yaşayan Türk boyları da vardır. (Hey’et, 2004: 133)

İran’da Türk nüfusu, 2006 yılı itibariyle 30 milyonun üzerinde görülmektedir. Bu da İran nüfusunun neredeyse yarısına denk gelmektedir. Arapları, Ermenileri ve Lorları da hesaba kattığımızda Türkler İran coğrafyasında çoğunluk durumundadır. Hâl böyle olmasına rağmen Tahran

yönetimi tarafından, ülkede çoğunluğu oluşturan Türklere ana dillerinde eğitim, millî müzik öğretimi ve kültürel faaliyet yapma imkânı verilmemektedir. Bu engellere rağmen halkın müzik talebi, âşıklar, ses sanatçıları ve çeşitli müzik grupları tarafından tamamen amatörce ve çeşitli adlar altında karşılanmaktadır.

1. İran Türk Müziği ve Müzik Aletleri

1.1. İran Türk Müziği

İran Türklerinde müzik köklü bir geçmişe sahiptir. Orta ve Yakın Doğu'nun müziğine önderlik eden ve dünya müziğine büyük katkıda bulunan Safieddin Urmavî (bkz.: **NOTLAR 1**, s. 411), Abdulkadir Marağayî (bkz.: **NOTLAR 2**, s. 411), Mir Muhsin Nevvab (bkz.: **NOTLAR 3**, s. 412) gibi ünlü müzisyenler bu coğrafyada yaşamışlardır. Diğer yandan bütün Türk topluluklarında olduğu gibi İran Türklerinde de müzik, klasik müzik ve halk müziği olmak üzere iki kolda gelişmiştir. Bir tarafta bahsini ettiğimiz ünlü müzisyenler dünya müziği ile boy ölçüşen müzik teorilerini ve eserlerini geliştirirken, diğer taraftan da Dede Korkut ozan/âşık geleneği ve halk müziği bütün ihtişamı ile devam etmiştir. “Kurbanî”, “Hasta Kasım”, “Tufarganlı Abbas”, “Tilim Han”, “Bahşi Kurban Süleymanî”, “Bahşi Muhammet Yegâne”, “Âşık Hüseyin Cavan” (1916-1985), “Âşık Gaşem” (1901-1989), “Âşık Aysu Deşan” (öl. 1995), “Âşık Aziz Şehnazi” (1929-1995) âşık musikisini zirveye çıkarmışlardır. Türk dünyası âşıklık geleneğinin merkezi durumunda olan bu coğrafyada günümüzde yaklaşık iki bin âşık, Türk âşıklık geleneğini devam ettirmektedir. (Kafkasyalı, 2006; 9)

1920'li yıllarda İran'da Şah Rıza hükümeti tarafından her sahada olduğu gibi musiki sahasında da Fars kültürünü hakim kılma ve Batılılaşma hareketi başlatılmıştır. Özellikle Türk halk müziği ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İran Türklüğünün merkezi durumunda olan Tebriz'de sadece Ermeni müzisyenlerin orkestra kurmasına ve Fars müziği icra etmelerine imkân verilmiştir. (Eşgerniya, 2006; 7)

1941 İkinci Dünya Savaşı'nda Rusların Güney Azerbaycan'ı işgal etmesinin müzik adına olumlu bir gelişmesi olmuştur. Rusya ile İran arasında imzalanan kısa adı VOKS olan “Encümen-i Revabet Ferhengi, İran ve Şurevî” (Sovyetler Birliği-İran, Kültürel İlişkiler Şûrası) adlı antlaşma gereği, o zamanki Sovyet Azerbaycan'ından bilhassa Bakû'den Bülbül Mehmedov, Hakikat Refayeva, Sadıkov, Yaver Kelanteri, Han Şuşinski, Hacı Han Mehmedov, Hafız Mirzaliyev (Kemancı), Allahyar Cevanşirov (tarzen) gibi sanatçılar Tebriz'e gelerek İran Türk müziğinin canlanmasını sağlamışlardır. (Eşgerniya, 2006; 9)

21 Mart 1946 yılında Tebriz'de millî hükümetin kurulmasıyla bu çalışmalar daha da hız kazanmıştır. Tebriz'de güzel sanatların her dalıyla birlikte musiki sahasında da okullar açılmıştır. Ünlü bestekâr Cihangir Cihangirov Tebriz'de 60 kişilik bir koro ve orkestra kurmuştur. “Dirijoru Hacı Han Memmedov” olan bu

orkestra İran Türk musikisini canlandırmıştır. Tebriz Âşıklar Cemiyeti'nin başkanı Âşık Hüseyin Cavan bu orkestranın kurulmasında ve çalışmalarında büyük rol oynamıştır. İran Türkleri için özellikle müzik eğitimi yönünden önem arz eden bu çalışmalar çok uzun sürmemiş Aralık 1946 tarihinde Rusların bölgeden çekilmesiyle birlikte Tahran yönetimi batılı güçlerin yardımı ile Tebriz'i yeniden işgal ederek Millî Hükümeti yıkmış, bütün bu kültürel faaliyetlere son verip grupları dağıtmıştır. (Esgerniya, 2006; 10)

1952 yılına gelindiğinde Tebriz'de üstat Şabanî'nin bir müzik evi açtığı görülür. Burada resmî olarak Farsça müzik eğitimi verilirken Türk musikisi sadece geceleri resmi olmayan bir şekilde öğretilmeğe çalışılmıştır. Yine bu dönemde, “Kür” adlı müzik grubunu kuran ve ilk kadın sanatçılardan olan Fatma Hanım Zergeripur ile Meliha Abadi ve Aysu Barbud gibi ünlü kadın sanatçılar da yetişmiştir. Bu müzik evi de 1979'da İran Devrimi ile birlikte kapatılmıştır.

İran Kültür Bakanlığı 1970 yılında Ermeni Asatur Seferyan'a bir Azerbaycan orkestrası kurması için izin vermiştir. Seferyan'ın kurduğu orkestra 1979 devrimine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Seferyan, büyük bir gayretle Köroğlu Operası'nın uvertürünü sahneye hazırlamıştır. Fakat çalışmanın mahallî hudutları aşır dünya çapında etki uyandıracakı anlaşılınca Şah yönetimi eserin icrasına izin vermemiştir. (Esgerniya, 2006; 12)

Ülkemizde de yaygınca bilinen ve birçok ünlü sanatçı tarafından seslendirilen “Ayrılık” şarkısının bestekârı üstat Ali Selimi de 1979 yılında Tahran'da “Ferheng ve Hüner” adlı bir orkestra kurma çalışmaları yaparken İran Devrimi olmuştur. Selimi'nin faaliyeti akim kalmıştır. Ancak Selimi devrimden hemen sonra Tebriz'e dönmüş ve ömrünün sonuna kadar çok ağır şartlar altında müzik çalışmalarını devam ettirmiştir. Öğrenci yetiştirmiş, özel müzik okulları açmış, müzik grupları oluşturmuş, çeşitli şehirlerde konserler vermiştir. (Esgerniya, 2006; 13)

1979 İran Devrimi ile yasakçı zihniyet daha da farklı bir boyut kazanmıştır. Bütün müziksel faaliyetler yasaklanmıştır. Merağalı Tar üstadı Şulan gibi bazı sanatçılar öldürülmüş, bazıları hapislere konulmuştur. Bütün müzik çalışmalarına son verilmiş 1992 yılına kadar bu yasak devam etmiştir. Bu tarihten sonra (Amuzeşgâh-i Musiki Hususî) yani özel musiki evlerinin açılmasına sınırlı izin verilmiştir. Bu kısmî özgürlük ile özel müzik evleri, âşık ocakları açılmaya başlanmıştır. Günümüzde ülke genelinde müzik çalışmaları bu özel müzik evleri ve âşık dernekleri vasıtasıyla yürütülmektedir.

1.2. İran Türk Müziği Aletleri

Saz: Bütün Türk toplumlarında kullanılan ve çögür, dutar, setar, gıcak, kopuz ailesinden telli Türk musiki aletidir. Genellikle dokuz telli, on dokuz

perdeli olan saz, dut, erik ya da ceviz ağacından yapılır. Telleri metaldendir. (İmamverdiyev, 2006; 6, Mehdipur, 2000; 12)

Balaban: Nefesle çalınan Türk musikî aletidir. Fındık, dut, ceviz veya erik ağacından yapılır. 28-32 cm uzunluğundaki silindir gövdesinin üzerinde sekiz ve altında da bir olmak üzere dokuz delik vardır. Gövdesinin baş tarafına kamıştan iki kat diltikli yassı ağızlık takılır. Ağızlığın ortasındaki parçacık vasıtasıyla çalgının akordu değiştirilir. Balabanın ses merdiveni küçük oktavin sol sesinden ikinci oktavin do sesine kadardır. Yumuşak ve hazin sesi vardır. (Sovét Ensiklopédisi, 1976; I/578) (Bkz.: s. 497)

Kaval/Tef: Üzerine deri çekilen dairevî kasnaktan (çapı: 340-450 mm, eni: 40-60 mm) ibarettir. Özel ses efekti oluşturmak için kasnağın iç tarafına metal halkalar asılır. Genellikle kasnağın yüzü sedefle bezenir. Tef / kaval, parmaklar deriye vurularak çalınır. Solo ve eşlik çalgı aleti olarak kullanılır. (Sovét Ensiklopédisi, 1976; III/427) (Bkz.: s. 497)

Zurna: Üflemeli Türk musikî aletlerindendir. Genellikle ceviz veya erik ağacından yapılır. Silindirik gövdesinin uzunluğu 28-30 cm; üst tarafında yedi, alt tarafında bir deliği vardır. Ağız kısmında akort için ek delik de açılabilir. Kamışlı ağızlığından üflenerek çalınır. (Sovét Ensiklopédisi, 1976; IV/348), (Bkz.: s.497)

Tar: Mızrapla çalınan Azerî müzik aletidir. Kökeni yakın doğu halkları olan tarın adına, Baba Tahir (10-11. yy.), Getran Tebrizi (11. yy.), Fuzuli (16. yy.) gibi şairlerin eserlerinde rastlanmaktadır. 19.yy'da Azbaycan'ın ünlü tar ustası Sadık Esedoğlu **tarı** geliştirerek bugünkü hâline getirmiştir. Bugünkü Azeri tarı, üzerine balık derisi çekilmiş "8"e benzer çanaktan oluşan, 22 perdesi bulunan uzun saplı ve 11 telli bir enstrümandır. (Sovét Ensiklopédisi, 1976; IX/148)

Garmon: Körüğün açılıp kapanmasıyla oluşan hava akışı özel kanallarda sıralanan metal dilleri harekete geçirir, böylelikle normalde kapalı duran ve delikleri kapatan metallere havaya kalkar ve oradan çıkan hava sayesinde ses elde edilir. Almanya'da bulunan (1822) garmon Rusya'da geliştirilerek (1830-1840) günümüzdeki şeklini almıştır. Garmondan solo ve koro icrasında faydalanılmaktadır. (Sovét Ensiklopédisi, 1976; III/74), (Bkz.: s.497)

Düzele (Goşasümsüm/İki Yanlı Tütek): Nefesle çalınan musikî aletlerindendir. Genellikle kamıştan yapılır. Silindirik gövdesinin uzunluğu 28-35 cm, çapı 1,5 cm olan üst tarafında altı, alt tarafında bir delik bulunan iki kamışın yan yana yapıştirılmasıyla yapılan bir çalgıdır. Ağıza alınan dil kısmında sesi akortlamaya yarayan bir mandal vardır. (Kafkasyalı, 2006; 159), (Bkz.: s.498)

Dümbek/Dümbelek/Tombek: Kadehvari gövdesi genellikle pişmiş topraktan yapılır. Metal veya ağaçtan da yapılanları vardır. Karapapak ve Kaşkay müzisyenleri tarafından kullanılan dümbekler genellikle metal

dümbeklerdir. Üzerine ince hayvan derisi çekilir. Omuzdan asılır ve koltuk altında tutularak her iki elin parmakları ile çalınır. (Kafkasyalı, 2006; 271), (Bkz.: s.498)

Davul: Çam veya köknar ağacından yapılmış çapı 60-90, eni 50-60 cm olan silindir biçimli bir kasnağın her iki yanına, dana veya keçi derisi gerilerek yapılan bir çalgı aletidir. Ardiç veya kızılılık ağacından yapılmış 30-40 cm uzunluğunda ince bir çubuk ve yine 30-40 cm uzunluğunda ucu topuzlu kalın saplı bir tokmak ile çalınır. Dünyanın her yerinde benzerine rastlanır. Ancak davul en eski Türk çalgılarından. Ayrıca kadim Türk inancında davulun kutsiyeti vardır. Türk kavimlerinde kağanlık unvanı verilirken kurt başlı bir bayrakla bir davul verilirdi. Selçuklu hükümdarının Osman Gazi'ye tuğ ile davul vermesi bunun en tipik örneğidir. (Ögel, 1993; 40), (Bkz.: s. 498)

Çavır (Ney): Kadim nefesli çalgılardandır. Türk soylu halklar arasında çok yaygındır. Çavır, genellikle 60-70 cm uzunluğunda dokuz boğumlu kamıştan yapılır. Ön yüzünde 5-7 olmak üzere 6-8 deliği bulunur. Şahseven, Türkmen, Avşar, Halaç, Karapapak gibi Orta İran'daki Türk boyları çavır derler. Anadolu ve diğer Türk boyları Farsça ney adını kullanırlar. Ses alanı üç oktava yakındır. Diatonik ses sırası olmasına rağmen kromatik sesler de elde edilebilmektedir. Çeşitli boyda çavırlar vardır. Kum- Save muhitinde genellikle biri uzun diğeri kısa iki çeşit çavır (ney) kullanılmaktadır. Bu muhittekiler uzun çavırları meskun mahallerde, kısa çavırları ise taşınması kolay olduğundan, genellikle göç yollarında, yaylalarda kullanırlar. Türk hançeresine uygun sesler çıkarmak için delikler yarım ay veya hilâl şeklinde de açılabilir. (Kafkasyalı, 2006; 200), (Bkz.: s. 498)

Dutar: Dutar; uzun tekneli, uzun kollu, düz başlı, iki kulaklı, 12-13 perdeli bir sazdır. Horasan bahşilerinde 14-15 perdeli de olabilmektedir. Genellikle dutarın kolu kaysı, teknesi dut ağacındandır. 90 santim uzunluktadır. Dutarın telleri önceleri ipekten yapılmış, şimdi ise tel yapımında metal tel kullanılmaktadır. (Kafkasyalı, 2006; 242), (Bkz.: s.499)

Kemençe: Üç telli bir Türk sazıdır. Asıl adı Türkçe "gıcak" olan bu çalgı, Türklerden Farslara geçmiş ve Farsça "keman" "kemençe" adıyla kullanılır olmuştur. Gıcak sözü Batı Sibiryaya Türkleri tarafından "cıcak", Kırgızlar tarafından "kıyak" veya "kıl kıyak" olarak kullanılmıştır. (Ögel, 1987; 285-288), (Bkz.: s.499)

Dilli Düdük: Yedi boğumlu kargı(kamış)'dan yapılır. Kargının boğum uzunluğuna ve çalanların zevkine göre uzunluğunu, kısası vardır. Üflelemeli bir çalgıdır. Yedisi önde biri arkada sekiz deliği vardır. Horasan/Türkmensahra muhitinde yaygın olarak kullanılır. (Kafkasyalı, 2006; 249)

Setar: Üç telli, dört kulaklı, uzun kollu, küçük çanaklı, yirmi yedi perdeli bir çalgıdır. Üç telli “yörük bağlaması”na ve “yörük çağuru”na benzemektedir. (Bkz.: s.499)

Büyük Nağara/Nakkare: Vurmalı Türk musiki âletlerindedir. Yuvarlak kazan biçimindedir. Gövde metaldendir. Üst tarafından büyük bir kapak, altından ise küçük bir kapak kesilmiş gibi bir görünümü vardır. Üst yüzüne deri çekilmiştir. Alt tarafındaki kesit yerde durmasını sağlar. Ölçü farklılığından ötürü büyük nağara ve küçük nağara diye iki çeşidi vardır. Küçük ve büyük nağarlar yan yana konulur. Çalgıcı elindeki iki ağaç çubuk ile her ikisini birlikte, müziğin gerektirdiği şekilde çalar. Kapalı ve açık mekânlarda yapılan düğün/dernek ve müzikli toplantılarda kullanılır. Balaban, zurna eşliğinde çalındığı gibi orkestra çalgıları içinde de yer alır. (Kafkasyalı, 2006; 37), (Bkz.: s.500)

Küçük Nağara: Büyük nağaranın yaklaşık 1/3 büyüklüğündedir. (Bkz.: s. 500)

Kerine/Kerrenay: Kaşkay Türklerinin kullandıkları üfleli musiki âletlerindedir. 70-80 santim uzunluğundadır. Daha uzunları da vardır. Ögel'in ifadesine göre İran Türkleri ve Revan yolu ile İstanbul'a gelmiştir.(Ögel, 1987; 442) İki bölümden oluşmaktadır. Zurnanın gövde kısmına borazan eklenmiş gibi bir görünümü vardır. Akordunun yapıldığı ağızlık kısmı ile birlikte 35-40 santim kadar kısmı ceviz veya erik ağacındandır. Yedisi üstte, biri altta olan delikler bu kısımda yer alır. Kerinenin 35-40 santimlik diğer kısmı ise metaldendir. Bu kısım borazanda olduğu gibi sona doğru gittikçe genişlemektedir. Çok güçlü ve tiz bir sese sahiptir. Dağlarda, yaylalarda, açık havalarda yapılan şenliklerde kullanılan bu çalgı şimdi büyük salonlarda da kullanılmaktadır. Genellikle açık havada yapılan düğünlerde çifte nağara ile birlikte kullanılmaktadır. (Kafkasyalı, 2006; 270), (Bkz.: s.500)

2. İran Türklerinde Müzik Grupları

İran Türklerinde birkaç tür müzik yapılmaktadır. Çengi veya çalgıcıların yaptıkları müzik; darğa veya neyzenlerin meydana getirdiği müzik; âşıkların ve müzik gruplarının oluşturdukları müzikler:

2.1. Çengiler/çalgıcılar: Toylarda/düğünlerde oyun havaları veya türkülü oyun havaları çalan sanatçılardır. Kullandıkları çalgılar, davul, zurna, kerine (büyük zurna), tef, balaban, büyük nağara, garmon, kemança, tar, saz, küçük nağara ve dümbektir.

2.2. Darğalar/neyzenler/kaval (dilli düdük) çalanlar: Ney veya dilli düdük çalıp okuyan veya bu çalgılar eşliğinde söyleyen sanatçılardır. Darğaların ekseriyeti kadındır. Neyzen ve dilli düdük çalanlar ise genellikle erkektir.

2.3. Âşıklar/bahşiler: Saz, çögür, dutar veya setar çalarak türkü okuyan, hikâye anlatan, meclis yöneten gelenekli sanatçılardır. İran Türklerinde Dr. Ali Kafkasyalı'nın tespit ve tasnifine göre yedi âşık muhiti vardır. Tebriz/Karadağ, Zencan, Kum/Save âşık muhitlerinde âşığın sazına balaban veya kaval/tef eşlik eder. Urmiye âşık muhitinde âşıklar sanatlarını sadece saz ile icra ederler. Sulduz/Karapapak âşık muhitinde âşığın sazına balaban veya goşasümsüm ile dümbek eşlik eder. Horasan Türkmensahra âşık muhitinde bahşilerin dutarlarına zaman zaman kemança/gıcak eşlik eder. Kaşkay âşık muhitinde ise âşıkların setarına kemança bazen de daire veya dümbek eşlik eder. Âşık veya bahşilerin geleneksel görevleri aynıdır. Meclisi idare ederler, hikâye anlatırlar, kendilerinin veya üstatların türkülerini yorumlarlar. Kısacası Türk âşıklık geleneğinin bütün gereklerini yerine getirirler.

2.4. Müzik Grupları/Orkestralar: Yukarıda bahsedildiği gibi İran'da Türk müziği çalışmaları tamamen özel müzik evleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Tebriz, Erdebil, Marağa, Zencan, Hemedan, Nağadey, Hoy, Urmiye, gibi Türk yerleşim yerlerinde ve Tahran, Kum, Kümbeti Kavus, Şiraz, İsfahan gibi Türklerin yoğun olarak bulunduğu her şehirde müzik evi ve müzik grubu vardır. Üstat Şatıryan, Aydın Şatıryan, Ali Ferşibat, Ali Selimî, İsmail Kerimpur, Hasan İskenderî, Pervin Behmenî, Çingiz Mehdipur, Hasan Demirçi'in yönettiği özel müzik evleri bunlardan birkaçıdır. Bunlardan üçünü, Çingiz Mehdipur'un "Amuzeşgâh-i Musiki Rövsen", Hasan Demirçi'nin "Amuzeşgâh-ı Musiki Azerbaycan" ve Pervin Behmenî'nin yöneticiliğini yaptığı "Encümen-i Musiki Kaşkayî" müzik okulu ve müzik grubunu tanıtmak istedik.

2.4.1. Amuzeşgâh-i Musiki Rövsen (Rövsen Müzik Okulu): Âşık Çingiz Mehdipur'un yöneticiliğini yaptığı ve merkezi Tebriz'de bulunan müzik okuludur. Mehdipur, bu okulda hem saz ve diğer çalgıların imalatını yapmakta, hem teori kitaplarını yazmakta hem de müzik eğitim-öğretimi vermektedir. On beş yıldan beridir faaliyet göstermektedir. Okulda pek çok müzik öğretmeni görev yapmaktadır. Genellikle âşık musikisi üzerine çalışmaktadırlar. Ayrıca aşağıda kadrosu verilen bir de "Dalga" adlı bir müzik grubu vardır. Grupta bulunanların adları şöyledir:

Cengiz Mehdipur	: Saz, aranjmanacı
Nasir Takipur	: Nağara, goşa nağara ve tomba
Mecid Rehimî	: Gaval (tef, daire)
Sulduz Mehdipur	: Saz, ses sanatçısı
Ferruh Mehdipur	: Saz
Celil Hemidî	: Balaban
Mehbub Halilî	: Ses sanatçısı
Sunucu	: Hüsrev Sertibî

2.4.2. Amuzeşgâh-ı Musiki Azerbaycan (Azerbaycan Musiki Okulu): Müzik okulunun kurucusu ve yöneticisi Hasan Demirçi'dir. Pek çok müzik

hocası ve öğrencisi vardır. Bunun yanında yine yöneticiliğini asıl adı Muhammet Hasan Hergülî olan Hasan Demirçi'nin yaptığı "Azerbaycan Müzik Grubu" adlı bir orkestrası vardır. Bu okul muğam sanat musikisi üzerine çalışmaktadır. Orkestrada yer alan sanatçıların adları şöyledir:

Hasan Demirçi	
(Muhammet Hasan Hergülî)	tar
Mazyar Hergülî	tar
Emir Emuî	tar
Ekber Tâbân	tar
Alırıza Seidî	tar
Davud İbadî	tar
Muhammed Ruzme (Elyâr)	Kemança
Vehid Seferpur	Garmon
Davud Caferî	Garmon
Resul Zariniya	Karaney
Yusuf Sadigî	Karaney
Rıza Selimanî	Org
Eyup Paşeng	Nağara
Kerim Şütürbanî	Gaval (Tef)
Taymaz Abdullahî	Goşa Nağara
Ehed Yârî	Ses sanatçısı
Kasım Vatanoğlu	Ses sanatçısı
İrec Hazigî	Ses sanatçısı
Orkestranın Yöneticisi	Hasan Demirçi
Sunucu	Reşid Danişcuyî

2.4.3. Encümen-i Musiki Kaşkayî (Kaşkay Müzik Topluluğu):

Kaşkay Müzik Topluluğu'nun yöneticiliğini Pervin Behmenî Kaşkayî yapmaktadır. Şiraz ve Tahran'da merkezleri vardır. Kaşkay Türklerinin geleneksel müziği esas alınmıştır. Topluluğun ayrıca "Kaşkay Hava Müzik Grubu" adlı bir müzik grubu vardır. Grupta erkek ve bayanlar birlikte görev yapmaktadırlar. Grupta şu sanatçılar görev almaktadır:

Pervin Behmenî Kaşkayî	Ses sanatçısı
Fatma Namdarî	Ses sanatçısı/tar
Mehnaz Mehemmedî	Ses Sanatçısı
Azita Şeşbölük	Setar/ses sanatçısı
Muhammed Behramî	Setar
Mesud Namdarî	Tar
Keyti Tehmeten	Tar, sentur
Kave Ehengranî	Tar
Araş Ezizî	Tar, tambura, rübab

Şahabeddin Şehriyârî	Kemança, tambura
Mehemmed Cavidî	Kemança
Hasan Cafertaber	Ney
Mehdi Eltafi	Ney
Keyvan Pehlivan	Tef/daire
Said Derviş Nejad	Dümbek/Tombek
Damon Şeşbölük	Goşanağara/tombek
Peyman Selmanzade	Goşanağara

3. Müziğin Ulusal İşlevi

Her halkın kendine özgü millî musikisi olduğu gibi İran Türklerinin de kendilerine has millî musikisi ve millî musiki aletleri vardır. Ulusal müzik, mensubu olduğu halka özgün duyuş, kavrayış, algılama özelliği kazandırır. Bir nevi özgün alışkanlık yaratır. Bu sebeple millî musikinin ulusal işlevi belirgindir. Başka bir anlatımla müzik, bir halkı özellikli kılan, diğer halklardan ayıran, kimliğini belirginleştiren kültür unsurları arasında yer alır. Hâl böyle olunca Türk müziğinin İran Türkleri üzerinde önemli belirleyiciliği ve korumacılığı vardır. Ülkede Türkçe eğitim öğretimin yasak olması ve Türkçe basın yayın organının yok denecek kadar az olması da göz önüne alınınca müziğin işlevi daha iyi anlaşılmaktadır. İran Türklerinin hem dil, hem kültür, hem müzik, hem kültürel iletişimleri tamamen müzik vasıtası ile gerçekleşmektedir. Âşıkların, ses sanatçıların ve müzisyenlerin Türkçe çalıp okumaları, Türk müzik aletlerini kullanıp kadim makamları yaşatmaları, yeni makamlar ve halk hikâyeleri oluşturmaları, millî mevzuları sözlerine ve müziklerine konu etmeleri İran Türklerinin ulusal hassasiyetlerini geliştirmekte ve zinde tutmaktadır.

SONUÇ

Anadolu'dan önce Türk yurdu olmuş ve asırlarca Türk vatanı olarak kalmış İran coğrafyasında yaşayan ve otuz milyondan fazla nüfusa sahip olan İran Türklerinin, bütün engellemelere rağmen müzik gereksinimleri âşıklar ve mahalli sanatçılar tarafından karşılanmaktadır.

20. yüzyılın ortalarında Kuzey Azerbaycan'dan İran Türklerinin merkezî şehri Tebriz'e gelen sanatçılar İran Türk müziğinin canlanmasını sağlamışlardır.

İran Türk müziğinde hemen hemen bütün Türk çalgıları kullanılmaktadır.

İran Türk yerleşim yerlerinin pek çoğunda özel müzik evleri, müzik eğitim-öğretim kuruluşları vardır. Bu müzik evlerinin hemen hepsinin birer müzik topluluğu mevcuttur. İran Türklerinin düğün ve şenlikleri, âşıklar ve bu müzik grupları tarafından yapılmaktadır.

Müzik gruplarını erkek sanatçılar oluşturmaktadır. Pervin Behmenî'nin yönettiği Kaşkay Türkleri müzik grubunun dışında hiçbir müzik grubunda kadın

sanatçı yer alamamaktadır. İran Türk kadınları, bütün İran kadınları gibi müzik yapma, sanatçı olma, seslerini kaydettirme haklarından mahrumdur.

İran’da müziğin, müzisyenlerin ve sanatçıların etrafına çekilen duvarlar kaldırılmalı, sanatın ve sanatçının varlığının gereği olan özgür hayat sağlanmalıdır. Müziğe ve müzisyenlere özgürlük verilmediği takdirde uydu yayınlarından sunulan garip müziklerin ve eğitimsizliğin tesiri ile İran Türk müziği büyük sıkıntılar yaşayacaktır.

NOTLAR

1. Safieddin Urmavî, 1230 yılında Urmiye’de dünyaya gelmiştir. Bestekâr, hattat, müzisyen. Urmiye ve Bağdat medreselerinde tahsil almıştır. Abbasi halifesi Musta’sim’in saray kütüphanesinin müdürü olarak çalışmış, halifenin nedimi olmuştur. Kitab el Edvar adlı musiki nazariyesi ile ilgili eseri ünlüdür. 1258 yılı Moğol istilasında musiki şöhretinden dolayı Hülagü Han onu himayesine almıştır. Vezir Şemseddin Cüveynî’nin oğulları Bahaeddin ve Şerafeddin’e ders vermiş “Risale-yi Şerafiye” adlı eserini öğrencisi Şerafeddin Haruna ithaf etmiştir. Edebiyat sahasında yazdığı “Aruz ve Üslûbiyyat” adlı eseri de çok ünlüdür. 1294 yılında ölmüştür. Onun müzik sahasında yaptıkları Orta ve Yakın Doğu’da büyük devrim yapmıştır. Profesyonel Türk musikisinin temelini teşkil eden ses komplekslerini sistemleştirmesi önemli hizmetlerindedir. Onun eserleri Batı dillerine tercüme edilmiştir. Kitab el Edvar adlı eserin elyazma nüshaları Londra, Oksford, İstanbul, Newyork, gibi müzelerde bulunmaktadır. (Geniş bilgi için bkz.: **İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., İstanbul 1980, C. 10, s. 63; **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası**, Bakı 1984, C. VIII, s. 409; Ali Kafkasyalı, **Çağdaş Azerbaycan Kadın Sanatkârları**, Güvenmat Yay., Ankara 1989, s. 99.)

2. Abdulkadir Marağayî, 1353 yılında Marağa’da dünyaya gelmiştir. Ünlü Türk musiki nazariyecisi, bestekâr ve hanendelerindedir. Celayir hükümdarı Şeyh Üveys’in nedimi olmuş ve onun meclislerinde çalıp okumuştur. Timur, 1393’te Bağdat’ı işgal edince onu beraberinde Semerkand’a götürmüştür. Timur’un baskısından Bağdat’a eski hamisi Ahmet Celayir’in yanına dönmüştür. Timur 1401’de ikinci kez Bağdat’ı işgal edince yeniden onun eline düşmüştür. İdama mahkum edilir. Ancak o, Timur’un huzurunda öyle bir Kur’an okur ki Timur tekrar onu hizmetine alır. Timuru’un ölümünden sonra Semerkant hakimi Halil’in yanında kalır. 1421 yılında Türk padişahı II. Murat için yazdığı musiki kitabını bizzat hükümdara arz etmek üzere Bursa’ya gelir. Osmanlı sarayında fazla kalamaz, Semerkant’a döner. Mart 1435’te Herat’ta ölür. Farabî, İbni Sina ve Safieddin Urmavî’nin musiki nazariyelerini geliştirmiştir. “Cami el- Elhan” (Melodilerin Külliyyatı), “Megasid el Elhan” (Melodilerin Maksatları), “Şerh el Edvar” (Kitab el Edvar’ın Şerhi), “Fevaidî Aşere” (On Fayda), “Kenz el Elhan” (Melodiler Hazinesi) adlı kitapları yazmıştır. Eserlerinde uygulamalı musiki, musiki aletlerinin tarifleri ve müzikte makam ve ritimlerin kuruluşunu izah

etmiş Orta Asır müzik ilminde ilk defa 12 esas makamdan türeyen 24 şube sistemini sistemleştirmiştir. (Geniş bilgi için bkz.: **İslâm Ansiklopedisi**, M.E.B. Yay., İstanbul 1978, C. 1, s. 83 vd.; **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası**, Bakı 1984, C. IV, s. 125.

3. Mir Muhsin Nevvab, 1833 yılında Şuşa'da dünyaya gelmiştir. Yakın Doğu'nun en ünlü filolog, şair, ressam, hattat, müzisyenlerindendir. "Meclis-i Feramuşan" adlı meclisin başkanlığını yapmıştır. Şuşa'da kıraathane, usul-i cedid, matbaa ve cilt evi açmıştır. "Der Élm-i Musiki Vuzuh ül-Ergam" (Musiki ilminde rakamların Açıklanması) adlı ünlü eserin müellifidir. 1918 yılında Şuşa'da ölmüştür. (Geniş bilgi için bkz.: **Azerbaycan Sovét Ensiklopédiyası**, Bakı 1983, C. VII, s. 217; Ali Kafkasyalı, **Çağdaş Azerbaycan Kadın Sanatkârları**, Güvenmat Yay., Ankara 1989, s. 99.)

KAYNAKÇA

Atsız, H. N., (1997), **Türk Edebiyatı Tarihi**, İrfan Yayınları, İstanbul.

Azerbaycan Sovét Ensiklopédiisi, (1976), Bakı, C. 1-3-4-9.

Berthels, E., (1968), "İran", **İslam Ansiklopedisi**, V/2, M.E.B. Yay. (Düzenleyen: A. Ateş), İstanbul.

Demirçi, H., (2006), "Yardımsız Müzik", **Dilmaç**, S. 18.

Djafar-pour, A., (1997); **Nadir Şah Devrinde Osmanlı İran Münasebetleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Doktora Tezi, s. 63-162.

Eşgerniya, F. (2006), "Öten Üz İllikde Azerbaycan Bölgesinde Yerli Musikinin Durumu", **Dilmaç**, S. 18.

Ganji, M. H., (1968), **Climate, The Cambridge History of Iran I; The Land of Iran** (Ed. B. Fischer) Cambridge.

Hey'et, C., (2004), "İran'da Türk Kültürünün Durumu", **Varlık Dergisi**, S.133-2.

İmamverdiyev, İ., (2006), **Azerbaycan'ın 20 Saz Havası III**, Şirvanneşr, Bakı.

Kafkasyalı, A., (2002), **İran Türk Edebiyatı Antolojisi**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Kafkasyalı, A., (2006), **İran Türkleri Âşık Muhitleri**, Erzurum.

Köprülü, M. F., (1979), "Azerbaycan", **İslâm Ansiklopedisi II**, MEB Yay.

Mehdipur, Ç., (2000), **Kitab-ı Gopuz (Gopuz Mektebi)**, İntişarat-ı Aydın, Tebriz.

Ögel, B., (1987), **Türk Kültür Tarihine Giriş IX**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

Ögel, B., (1993), **Türk Mitolojisi I**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.

Sarrafi, A. R., (2000), “İran Türklerinin Dili ve Türk Folklorunun Araştırılmasındaki Sorunlar”, **Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı** (Bildiri), 26-28 Mayıs 2000-İçel.

Sümer, F., (1992), **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Togan, A. Z. V., (1946), **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Turan, O., (2003), **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Yay., İstanbul .

World Languages and the Languages of Iran,1998.

